

"כסבור הייתי, שניפול כאן לתוך ימות המשיח – והנה אחרנו!
 באנו אחרי ככלות הכל!... אחרי משיח! משיח כבר בא! שוב אין
 צריכים כאן לשום דבר!..."

דברים אלה משמיע מיסטר צדרבוים בהתלהבות גדולה, לאחר שעבר עליו
 היום הראשון בארץ אבותיו אליה עלה מאמריקה. ד"ר מנוחין, הדמות המרכזית
 שבסיפור, שמטבעו הססן, ספקן ונתחן הוא, אינו מעיז להתמסר, כבן שיהו,
 להתלהבות שלמה ושכחה עצמית. אולם, לאמיתו של דבר, התרשמותו
 הראשונה מן העיר החדשה תל-אביב, אינה שונה כל כך מהתרשמותו של
 צדרבוים. כותרת הסיפור, שעם הפתיחה של הספר נראית אירונית מעט, אינה
 אירונית כל עיקר. ראייתו המפוקחת של הד"ר מנוחין אינה זהה עם ההתלהבות
 חסרת המעצורים של צדרבוים – ארז-הלבנון, המגוחך מעט; אולם דעותיהם
 על הנעשה בארץ-ישראל משתוות בסיכום סופי. אך נדפדף נא בסיפור בנחת,
 ראשון ראשון ואחרון אחרון.

ברקוביץ מגדיר את יצירתו "ימות המשיח" כסיפור. יתכן ובהר בהגדרה זו,
 מאחר ולא נתברכנו עדין בעברית במונח מתאים למושג רומאן. מאידך גיסא,
 הרי "ימות המשיח" עומד על הגבול שבין ה"רומאן" ל"סיפור". מבחינת
 אורכו יכול הוא להיחשב כרומאן; פשטות המיבנה, התרכזות בנושא עיקרי
 אחד מכניסות אותו לקטגוריה של הסיפור. אך היות ועיקר ההבחנה המקובלת
 שבין סיפור לרומאן היא כמותית, הרי שנוכל לקבל את המינוח רומאן כמתאים
 ביותר. "ימות המשיח" בנוי כמתכונת הרומאן הפיקרסקי, כשחוויות תופשות
 את מקום ההרפתקאות המיושנות.

שלא בטובתו של הספר, ביקשו רבים לראותו כ"רומאן מפתח"; בשל הניחושים
 לגבי דמות זו או אחרת, נתקפחה ראיית הספר כיצירת אמנות. ואכן, הפיתוח
 לניחושים וזיהויים הוא רב. בתחילת שנות השלושים לא היה הישוב בארץ
 גדול; ומאחר שב"ימות המשיח" מדובר באנשים נכבדים, אנשי העליה, –
 הרי שמספרם של אלה היה קטן עוד יותר, וידועים היו לכל. ב"מנחם מנדל
 בארץ-ישראל" המצב הוא שונה לחלוטין. מנחם מנדל נע בין פשוטי אדם,
 עמך, אותם תאר בלשונו המיוחדת. דרך תאור זו ודאי שאין לקרוא לה

ריאליסטית, ועוד פחות מזאת – אובייקטיבית. ב"ימות המשיח" התאור שואף להיות ריאליסטי, ומוותר על כל סממני העממיות, על כל לחלוחית של הגזמה נאה. איש לא יטריח עצמו לחפש את המודלים לאנשי "מנחם מנדל" ברחובות ההומים של תל-אביב ובבתי הקפה אשר בה, איך בכך אף כל רבותא, לזהות דמות ספרותית מסוימת, בכמה קווים, עם פלוני אלמוני. ובעיקר – הרי אנו רואים בחוש, כי הסופר אינו כבול כאן למציאות היבשה. טיפוסים שהוא מתאר, הרי הם, למעשה, אב טיפוסים, סמלים לדפוסי חיים. הסופר לא היה כאן כבול לראיה הריאליסטית, אלא למסורת הספרותית של שלום עליכם, היוצר הראשון של מנחם מנדל. כשאנו מתבוננים ב"ימות המשיח", הרי ההשוואה ל"מנחם מנדל בארץ ישראל" עולה כמעט מעליה. הנושא והרקע זהים. פה ושם לפנינו יהודים אמריקאיים המחפשים את הדרך להשתרש בארץ. אלא שבזאת אף מסתים כל השווה בשתי היצירות. שהרי ב"ימות המשיח" מדובר באנשים נכבדים ורציניים. אף צדרבוים – ארז הלבנון המצחיק מעט, אינו אדם תלוש ותלוי על בלימה. הוא עולה ארצה אל המוכן, אל נחלתו ואל פרדסו שהכין מבעוד מועד, בימי שבתו באמריקה. לכן אנו מחפשים את הפרוטוטיפים של אנשי הספר בעולם המציאות, בעולם המעשה. ובאמת, מי יוכל לעמוד בפני הפיתוי לנסות ולנחש למי נתכוון הסופר בתארו פרופסור מהר הצופים, המלא הכרת ערך עצמו, מתמחה בהיסטוריה ישראלית ותומך, בהשקפותיו הפוליטיות, בימין הקיצוני? ומי יהא מוכן לוותר, ולא להרהר ולחפש בגנוי זכרונו אחר כתבן מובהק של אותה כת, שסגנונו "נשגב, נבואי-דומע"? אכן, מכחיש ברקוביץ בהקדמתו כל כוונה לתאר דמויות חיות ופועלות; אולם דרישתו, לבל יחפשו אחר כוונות מוצנעות בגלומי אנשיו, קשה מדי לציבור הקוראים.

אולם החיפושים אחר זהות האנשים אינם הערכה אמנותית; יתרה מזו; הם מעכבים בעד הראיה האמנותית. על כן נראה לנו, כי נגרע חלקה של יצירה זו בכתבי י. ד. ברקוביץ.

מבחינה מסוימת, הרי "ימות המשיח" הוא מעין רפורטג'ה על הנעשה בארץ ישראל בתחילת שנות השלושים. – איך המונח "רפורטג'ה" מובא כאן לשלילה, אלא לציון מידת האובייקטיביות ומגמת התאור שבספר. הדמות הראשית, אשר דרך עיניה ובקשר אליה אנו רואים את כל המתרחש, נבחרה בקפידה לשם כך. אינטלקטואל, היודע להעריך בהבנה ובקפידה את מראה עיניו; אדם בגיל העמידה, ששוב אינו נוה להתלהב בקלות כצעיר; מלא ספקות והיסוסים; אופי

שאינו סינטטי אלא אנליטי. מכל אלה מסתבר, כי ד"ר ישראל מנוחין לא יקבל את ההווי הארץ ישראלי בהסכמה עוורת; מאידך גיסא, הרי שאם יחייב הווי זה, משקלו של חיוב זה גדול ורב מחיובו של אחר, שלא ניחן באותן תכונות ביקורתיות, ואינו מרבה בהיסוסים. מובן שמנוחין הוא אדם בעל ערך וחיובי במהותו. הוא אינו, בשום אופן, אופוזיציונר במהותו, כפיני דוברוב למשל. ספק גדול הוא, אם זה האחרון ייקלט בארץ. הוא מעביר ביקורת על הכל, אינו יכול להתמיד במשימה, רעיון, צורת חיים; הוא שללן מטבעו ותמיד ימצא טעם לפגם בכל. אדם כזה ביקורתו אינה כשרה, כשם שהתלהבותו של צדרבוים לא המיד משכנעת את זולתו. התלהבותו של צדרבוים, עם זאת, רצויה יותר משלילתו של דוברוב. את צדרבוים אנו רואים לאחרונה עומד על סולם ועובד, אם גם ללא הצלחה גדולה, בקטיף תפוזים בפרדסו; יש סיכויים שברבות הימים ישתלם במלאכתו זו. מפיני דוברוב אנו נפרדים, כשאינו עושה מלאכה כל שהיא, ותכניתו היחידה היא לצאת מן המקום אשר בו הוא נמצא למקום אחר, – במקרה זה, לעקור מן המושב לעיר. פיני לא טורח להתעמק בנימוקיו, שמא רצון בהול זה סותר את דיבוריו הנלהבים, מלפני שנים רבות, על יישוב הארץ תוך עבודה קשה.

אולם ד"ר מנוחין שונה משני אלה גם יחד. מבחינת השכלתו ועמדתו החברתית עולה הוא עליהם, ובמהותו הוא בוגר יותר ומסובך יותר משניהם. בשל כך הרי אנו מוכנים לקבל את שיפוטו והחלטתו על הארץ ועל הנעשה בה. את שהותו בארץ פותח מנוחין בתל-אביב. (חיפה שימשה רק תחנת מעבר שבין האניה והרכבת). אנשי תל-אביב הם ראשוני מכריו הארץ ישראליים; בה הוא פוגש עסקנים ציוניים, מהם מכריו עוד מן הגולה, פרדסנים ואנשי עסק, מנהיגי תנועת פועלים, ולמורת רוחו, – נושאי דברו של הימין הקיצוני הפורש. הפגישות עם נציגי החוגים השונים מתגלגלות מאליהן: אישטוב, בעלה של אחותו של מנוחין היושבת זה שנים רבות בארץ, עוסק ברכישת קרקעות מידי ערבים ומכירתן לידי יהודים. רבים מבזים אותו ואת מלאכתו, בקראם לה ספסרות, אך מנוחין משתכנע שטעות בידם. אישטוב הוא אדם ישר, ועושה שליחות נחוצה ביותר. בתל-אביב מקבל את פניו של מנוחין ידידו מנוער ד"ר שיינין, עסקן ציוני. בין הקרואים לבית אישטוב למסיבה לכבוד האורח מאמריקה נמצא מכר ותיק אחר של מנוחין, יואל יונה רבינטשיק, שאינו שוכח לספר לקהל הסובב אותו מידי פעם כי נתעלה לדרגת פרופסור באוניברסיטה. את הפורשים קשה קצת יותר להכניס למסגרת, שהרי אלה הם

חוגים חברתיים שאינם באים במגע זה עם זה. מתברר שדניאל גורדון, אחיה של יהודית, נמנה עם התומכים המובהקים של הפורשים. את יהודית פגש מנוחין באניה, בדרכו לארץ, וארש אותה. מתברר שפרופסור רבינטשיק, למרבית הפליאה, אף הוא תומך בכת. אלא שדניאל גורדון תומך בה מהיותו איש המעשה הנמרץ, ומהתנגדותו לאנגלים; ואילו הפרופסור רבינטשיק נמשך כפי הנראה אחר רוב המלל והלהג, המעוררים את התפעלותו, אף סבור הוא שיגיע בדרך זו לפרסום רב יותר, מאשר ע"י הליכה רגילה בתלם הפוליטי.

לאחר השהייה בתל-אביב בא סיור קצר בירושלים, ולאחריו – ביקור בעמק, במושבים ובקיבוצים אשר בו. ד"ר מנוחין נתקף בהמית לב חזקה בשעת ביקורו בעיר הקודש, אך היא אינה מדברת ללבבו כתל-אביב הצעירה, הדינמית, ומעל לכל – העברית. עתה יש רבים, המרבים לדבר בגנותה של העיר העברית הראשונה; ואכן, בתקופה שרמלה ולוד הן ערים יהודיות קשה לזכור לתל-אביב זכות ראשונים. גם את מרצה וחיוניותה דורשים לגנאי.

בשעת עיון חוזר ביצירתו של ברקוביץ עולה בנו ההרהור שמא עוול אנו עושים לעיר, שרבים בוחרים לגור בה אך מעטים בוחרים לדבר בשבתה. שהרי הרבה מן הטוב שראה בה ד"ר מנוחין נמצא בה גם עתה. ירושלים, בתאורו של הסופר, קודרת מעט לעומת שפע האור שבתל-אביב. האור, הוא שקוסס לו לסופר יותר מכל. עלינו אך לחזור ולעיין בקטע הסיום של "מנחם מנדל בארץ ישראל", אותו קטע בפרוזה שירית על תל-אביב, עיר האור והשמש.

ד"ר מנוחין מסייר, קולט רשמים, פוגש באנשים. האם הוא מסכם את רגשותיו והתרשמויותיו, מביע דעה וחורף משפט? במילים אחרות: האם כוונת הסופר לכתוב רומאן, או להביע את דעתו על יישוב ארץ ישראל? האם זהו רומאן "סיפורי" או רומאן "נושא אידיאה"? ומהו העיקר בו – עיצוב האנשים, הרקע, או הצד האינטלקטואלי?

למעשה, מביע מנוחין את דעתו בבירור רק בשני מקרים: הוא שולל את הפורשים, ומתפעל התפעלות שלמה מן הקיבוצים החדשים שבעמק יזרעאל. אשר למקומו הוא בארץ, הרי תחילה הוא מלא ספיקות והיסוסים. האם בא ארצה אך ורק כדי להתיישב בתל-אביב ולעסוק במקצוע בו עסק בניו-יורק, הוא מקצוע הרפואה? האם לא יהא זה מעשה ראוי לשבת, אם ישנה אורחותיו מן הקצה אל הקצה, יבנה את ביתו בכפר ויעסוק בעצמו במלאכת פרדסו? מסיומו של הספר מסתבר, שמנוחין ימשיך, בסופו של דבר, לעסוק בעבודתו כרופא. הוא מכין את דירתו בתל-אביב בעזרת אשתו לעתיד, יהודית. בהיותו

בקיבוץ הוותיק שבעמק עשה את חשבון הנפש, והגיע למסקנה שאדם בגיל העמידה שוב אין לו אפשרויות בלתי מוגבלות בבחירת אורח חייו. לוא היה צעיר, כך סובר הוא, היה ודאי חלקו עם החלוצים שבעמק. עתה, ששוב אינו יכול לקיים את משאת נפשו זו, הרי הדגש אינו על צורת חייו החיצונית אלא הפנימית. יכול יוכל, בזאת הוא בטוח, לנהל את חייו בעיר באותה רוח כאותם אנשים יקרים החיים חיי עבודה מפרכת בקיבוצים ובמושבים. מחשבה זו נראית לכאורה כהתחמקות מהחלטה ברורה, אולם אין הדבר כך. אהבתו אל יהודית היא ששכנעה אותו, כי אין כל הצדקה לכך לנהוג בחיים לפי עקרונות קבועים וקשים. עלילת האהבה שביין מנוחין ליהודית אינה סממן ספרותי הבא להוסיף יסוד של פיקציה לסיפור של עובדות. אהבה זו משנה ומרככת את מנוחין, ועל כן היא חלק אינטגרלי של הספר. יהודית, בהתנהגותה, בדרך מחשבתה ובדרך חייה עד שהכירה, אינה הולמת כלל את אידיאל האשה של מנוחין. השלמתו עם עובדה זו, והערכתו אותה מנקודת ראייה חדשה, נותנת בידיו מפתח לרב-גוניותן של תופעות החיים.

"ימות המשיח" מסתיים בצליל שמחה ותקוה. לא שמחה פרועה וחסרת מעצורים, אלא שמחה בוגרת ובעלת אחריות. זהו ספר על בני עליה; אין בו מקום לבעיות הפרוזאיות של עלובי החיים, המתלבטים בקשיי פרנסה וכלכלה. בסיכום סופי, אין זה רומאן פרסונלי. הגיבור הראשי הוא היישוב בארץ, לא אדם זה או אחר. שלומו וגורלו של היישוב הם הם החשובים מכל. "ימות המשיח" ו"מנחם מנדל בארץ ישראל", זה בצד זה, משמשים אחת העדויות המובהקות של רוחב ועומק היריעה של י. ד. ברקוביץ; עם קריאת שניהם, נוכל לעקוב אחר ראייתו החדה של הסופר את הארץ העתיקה חדשה, ההולכת ונבנית.

נובמבר, 1960.